

ՌԵԺԻՍՏՐԱՆԻՆԻ 1867 — ՔԱՆԱԿԱՆ ԶԻՆՈՒՆԻՆԻ ՏԱՐԻ — ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Ի զրոյն Գուգէնի Յաղագս Ճշմարտին, Գեղեցկին և Բարոյն.

Աշխարհիս վրայ զպրոց մը կայ որ տոննաք երևելի եղած է, բայց այսօրուանօրս շատ մեծ բանի տեղ չգրուիր. այն է ժէ գարուն գաղղիական զպրոցը, զոր մենք կ'ուզենք դարձնել 'ի պատիւ, հրաւիրելով հասարակաց մտադրութիւնը զինքը փառաւորող յատկութեց վրայ: Մեր անդադար ջանքը ան եղաւ որ ազգերնուս մէջ յարգի ընծայենք Տէգարդի փիլիսոփայութիւնն, որ յանիրաւի զոհուած է լոքի փիլիսոփայութեան, որովհետեւ ըստ մեզ ունի զգացմունքը մտաց հպատակեցնելու, զմարդս բարձրացնելու և մեծցնելու անհամեմատ արժէքը:

Նմանապէս կը սրանչանանք մեր ժէ գարուն ազգային արուեստին վրայ, ու

լովհետեւ գիտնալով հանդերձ իրեն թերութիւնքը, կը տեսնանք յայնմ մեր քան զամենայն ինչ աւելի նախամեծար համարած բանը, այսինքն մեծութիւն խառն ընդ ուղիղ մտաց և ընդ բանի, պարզութիւն և ոյժ, բաղադրութեան մանաւանդ թէ բացատրութեան հանճար: Գաղղիա անփոյթ իր փառքին՝ և ոչ իսկ անգամ կը տարակուսի որ իր պատմութեանց մէջ մարդկութեան թերեւս ամենէն մեծ դարը նշանակուած է, այն դարը յորում ամէն տեսակ արտաքայ կարգի մարդիկ ելած են: Խնդրեմ երբ տեսնուած է որ Հենրիկոս Դի, Ռիշլիէյի, Մաղարէնի, Գուլպէրի և Լուդովիկոս ԺԴի նման քաղաքագէտք իրարու ձեռք ձեռքի տան. ան չեմ ուզեր

ըսել թէ ասոնցմէ ամէն մէկը ունեցած չըլլայ նախանձորդներ, նաև վերագոյններ ալ: Ալեքսանդր, Կեսար, Մեծն Կարողոս թերևս կը գերազանցեն զիրենք. բայց Ալեքսանդր մի միայն ժամանակակից մ'ունի որ իրեն կարենայ համեմատուիլ, իր փիլիպպոս հայրը. Կեսար և ոչ մնջէն կ'անցընէր որ օր մը Հոկտաւիոս իրեն արժանաւոր ըլլայ. Մեծն Կարողոս վիթխարի արձան մ'է անապատի մը մէջ. մինչդեռ առ մեզ այս հինգ մեծամեծ մարդիկը անընդհատ կը յաջորդեն իրարու, խուռն մէկմէկու ետեւէ կը հասնին, և թէ օրէն է ըսել մէկ հոգի մը միայն ունին: Եւ ինչպիսի վօրազրուխներ ունեցած չեն 'ի ձեռանէ. միթէ Գոնտէ ստորին է քան զԱլեքսանդր, քան զԱննիբալ և զԿեսար, որովհետև իրեն նախորդներուն մէջ ուրիշ հակառակորդ մը չկրնար փնտրուիլ. ո՞վ ասոնցմէ կը գլէ քան զինքը ընդարձակ և ճիշդ մտածութեամբ, սրադէտ ակնարկութեամբ, արագաշարժ հրահանգօք, խառն յանդգնութեամբ և պնդութեամբ, կրկնակի փառաւորեալ իբրև քաղաքառու և պատերազմայաղթ: Աւելցուր նաև որ իրեն ոխերիմներն եղած են Մէրսիի և Գուլիէլմի պէս կտրիճներ, և իրեն իշխանութեւր տակ ունեցած է զԳիւրէն և զԼիքսանապուր, առանց յիշելու այնչափ ուրիշ գոռ մարտիկներ որ կըթուած են այն հրաշալի մարզարանին մէջ և ձախորդութեանց ժամանակ բաւական եղած են զԳաղղիա ազատելու:

Ուրիշ որ ատեն, գոնէ ներկայիս վըրայ խօսելով, ծաղկած են միանգամայն այնչափ առաջին կարգի բանաստեղծք: Իրաւ է որ չունինք ոչ Հոմերոս մը, ոչ Տանդէ և ոչ Դասսոյ և Միլտոն. զիւցաղներգութիւնն իր նախնափայլ պարզութեամբը մեղի տրուած չէ: Բայց թատերականին մէջ հազիւ թէ մեղի հաւասարներ ունինք, պատճառաւ որ մեղի պատշաճ բանաստեղծութիւնը թատրոնինն է, որ է ամենէն աւելի բարոյական քերթութիւնը որ 'ի հանդիսի կ'անցընէ զմարդս իր մէկմէկու դէմ

զինուած այլ և այլ կիրքերովը, առաքինութեան և եղերան բուռն կռիւները, բախտին խաղերը, վերին տեսութեան տուած դասերը. և այս ամէն բանս անձուկ շրջանակի մը մէջ յորում դիպուածները վրայէ վրայ կը հասնին առանց խառնակութեան, և ուր գործողութիւնը կը դիմէ արագաքայլ դէպ 'ի այն կէտը որ պիտի երևցնէ անձանց սրտերուն մէջ եղած ամենէն աւելի ներքին և սերտ բանը:

Համարձակ ըսենք ինչ որ կը մտածենք. ըստ մեզ Եսթիլէս, Սոփոկլէս և Եւրիպիդէս մէկտեղ առած՝ չեն հաւասարիր միայն Գոռնէյի. վասն զի իրեն պէս ոչ դր ճանչցած և բացատրած է աշխարհիս վրայ եղած ամենէն աւելի ստուգապէս սրտաճմիկ բանը, այսինքն մեծ հոգի մը որ ինքն իրեն հետ կը մրցի՝ ընդ մէջ ազնուական կրքի մը և պարտուց: Գոռնէյ ստեղծիչ է նոր գործվաշարժ զգացման մը, որ անձանօթ էր նախնեաց և ամէն արդիներու իրմէ առաջ. կ'արհամարհէ բնական և գծուծ կրից հետ խօսիլը. չնայիր որ զրգուէ 'ի սոսկումն և 'ի զթութիւն, ինչպէս կը պահանջէ Արիստոտէլ որ ուրիշ բան չընեն եթէ ոչ Յունաց սովորութիւնքը դարձնել յառաժս: Կ'երևի թէ Գոռնէյ կարգացած է զՊլատոն և ուզած իրեն պատուէրներուն հետեւիլ. խօսքը կ'ուղղէ մարդկային բնութեան այլապէս բարձր մասի մը՝ որ ամենէն աւելի ազնուական կիրքն է և առաքինութեան ամենէն աւելի մօտիկ, ըսել կ'ուզեմ հիացմունքը, և տանելով զհիացմունքը իրեն բարձրագոյն ծաղը՝ ամենէն աւելի հզօր արգասիքն առաջ կը բերէ: Կ'ընդունինք որ Շէքսպիր 'ի վեր է քան զԳոռնէյ թատերական հանճարոյն ընդարձակութեամբն և ճոխութեամբը. բովանդակ մարդկեղէն բնութիւնը կարծես թէ իրեն ձեռքը տրուած է, և կը ներկայացնէ կենաց ամենէն աւելի զանազան տեսարանները իրենց գեղեցկութեան և զազրութեանը մէջ, իրենց մեծութեան և նուաստութեանը մէջ. անզուգական է 'ի նկարու ահաւոր կամ

շնորհալի կրից. Օթէլլոյ, ԼէտիՄագպէթ, նախանձն է, փառասիրութիւնն է, ինչպէս Յուլիանէ և Տէստէմոնա մատաղ և թշուառ սիրոյ անմահական անուանքն են: Բայց Գոռնէյի երեակայութիւնը նուազ է, հոգին շատ է. քիչ է իրեն զանազանութիւնը, բայց աւելի խոր. թէ որչհաներ ի տեսիլ այնչափ պէսպէս բարոյքներ, բայց հանածները մարդկութեան ընծայելու կարելի եղածներուն մէջ ամենէն մեծերն են. իր տուած տեսարանները պակաս կը կեղեքեն զսիրտ, բայց աւելի փափուկ և վըսեմ են: Ո՛ւր կը մնայ Համլէդի մաղձոտութիւնը, Լէտի թագաւորին ցաւը և նոյն իսկ կեսարու արհամարհոտ յանդրգնութիւնը, Օգոստոսի վեհանձնուէր քով որ կը ջանայ տէր ըլլալ անձին ինչպէս եղաւ տիեզերաց, ֆիմէնի քով որ զսէր կը զոհէ պատուոյն, մանաւանդ այն Պաւլինէի քով, որ յանձն չառնուր նոյն իսկ իր սրտին մէջ տկամայ հառաչանք մ'արձակել անոր համար զոր ալ պիտի չսիրէ: Գոռնէյ միշտ բարձրագոյն գաւառները կը պտըտի. հետզհետէ հռովմայեցի է կամ քրիստոնեայ. թարգման է զիւցազանց, երգիչ առաքինութեան, բանաստեղծ պատերազմողաց և քաղաքագիտաց¹: Եւ պէտք չէ մոռնալ որ Շէքսպիր գրեթէ մինակ է իր ժամանակին մէջ, մինչդեռ Գոռնէյէն ետքը կու գայ Ռասին որ կրնար բաւել ազգի մը քերթողական փառացը:

Ռասին անտարակոյս չկրնար ի կշիռ համեմատութեւ բերուիլ Գոռնէյի հետ թատերական հանճարոյ նկատմամբ. ինքը աւելի գրագէտ մարդ է. չունի ողբերգութեան ոգին, չսիրեր և ոչ կը ճանչնայ քաղաքագիտութեան և պատերազմին ինչ ըլլալը. երբոր Գոռնէյի կը հետեի, ինչպէս օրինակ իմն Ալեքսանդրի և Միհրդատայ մէջ, շատ գէշ կը նմանցընէ: Միհրդատայ այն հռչակաւոր տեսարանն յորում սա կը յայտնէ որդւոցը իր պատերազմին խորհուրդը,

¹ Ծանօթ է մեծին Գոնտէի խօսքը. « Ո՛ւր սորված է Գոռնէյ քաղաքագիտութիւնը և պատերազմը »:

ամենագեղեցիկ ճարտասանութեան հատուած մ'է որ չկրնար բաղդատուիլ Կիննայի, Սերտորիոսի քաղաքական և զինուորական տեսարանաց հետ, մանաւանդ Պոմպէի մահուան այն առաջին տեսարանին հետ ուր կը տեսնաս անանկ ճշմարիտ, անանկ մեծ, անանկ խորախորհուրդ ատեան մը ինչպէս կը վայլէր ըլլալ Ռիչլիէյի կամ Մագարէնի խորհուրդներէն մէկը: Ռասին դիւցազունք նկարելու համար ծնած չէր, բայց հրաշալի կերպով կը ստորագրէ զմարդս իր բնական կիրքերովը, և ամենէն աւելի բնական և խանդակաթ կըրքովը, որ է սէրը. անոր համար գերազանցած է մասնաւորապէս կանացի բարուց մէջ: Մարդկանց համար կարօտ է Տակիտոսի կամ սուրբ Գրոց օգնութեանը. իսկ կանանց հետ շատ աղէկ կը յարմարի և իրենց մտածել և խօսիլ կու տայ կատարեալ ճշմարտութեամբ մը որ բարակ արուեստով մը և ևս ազնուացած է: Մի ուզեր իրմէ ոչ Եմիլիա մը, ոչ Կոռնելիա, ոչ Պաւլինէ. բայց լսէ Անդրոմաքէն, Մոնիման, Բերինիկէն, Փեդրան: Հոն ուրիշի հետեւելով հանգերձ նախատիպ է և հինները իրմէ շատ ետ կը ձգէ: Ո՛վ սորվեցուցած է իրեն այն աղուական քնքշանքը, այն շնորհալից այլայլութիւնքը, այն մաքրութիւնը նոյն իսկ տկարութեան մէջ, այն մեղամալձութիւնը, երբեմն երբեմն նաև այն խորութիւնն անանկ հրաշալի լեզուով մը որ կարծես թէ կնոջ մը սրբտին բնական եղանակն է: Կ'ըսուի որ Ռասին Գոռնէյէն աղէկ կը գրէ. միայն ըսելու է որ երկուքն ալ շատ տարբեր կերպով կը գրեն, և ինչպէս կը գրէին այն երկու այլ և այլ ժամանակները ուրոնց մէջ իրենք ապրեցան: Մէկը երկու գլխաւոր յատկութիւններ ունի զորոնք առած է իր սեփական բնութենէն և իր ժամանակէն, պարզութիւն և մեծութիւն. միւսը պարզամիտ չէ, բայց շատ ախորժակ ունենալովը կը նայի որ միշտ պարզ ըլլայ և կորսուած մեծութեան տեղը կը բռնէ ամենակատար վայելչութեամբ մը: Գոռնէյ կը

խօսի արքունի պաշտօնէից, զօրավարաց, աստուածաբանից, փիլիսոփայից, զօրաւոր կանանց, Ռիշլիէօյի, Ռոհանի, Սէն-Սիրանի, Տէգարդի և Բասդալի, մայրպետ Անժէլիք Առնոյի և մայրպետ Մագդաղինէ տը Սէն-Ժօզէֆի լեզուն, այն լեզուն որով խօսեցաւ նաև Մոլիէռ և զոր պահեց Պոսիւէ մինչև ցյետին շունչը: Ռասին կը խօսի Լուդովիկոս ԺԳի և իր պալատին գոհար տիկնայց լեզուն: Կ'ենթադրեմ որ այսպէս կը խօսէր ցանկալին, հանճարեղն և տարաբաղդ չենրիկէ. այսպէս կը գրեն Գլէվ իշխանուհւոյն և Տելեմաքի հեղինակները. և կամ այս լեզուն նոյն ինքն Ռասինի լեզուն է, այն ապիկար և փափուկ հոգւոյն որ շուտով անցաւ 'ի տարփանաց 'ի ջերմեռանդութիւն, որ կ'ախորժէր քնարերգական բանաստեղծութիւնը և կը զեղու բովանդակ սիրտը Եսթերի և Գոթօղիայի պարերուն ու հոգևոր երգերու մէջ. այն զիւրազօրով հոգւոյն որ եկեղեցական արարողութիւն մը կամ Եսթերի խաղարկութիւն մը տեսնելով 'ի Սէն-Սիր' լալու չափ կը զգացուէր, որ կ'արգահատէր ժողովրդեան աղէտիցը, որ իր զթասէր և ողորմած բարութիւնը համարձակեցաւ օր մը ճշմարտութիւնը Լուդովիկոս ԺԳի ըսել և ձախորդութեան առաջին փշելուն մարեցաւ ինկաւ:

Մոլիէռ այնպէս է Արիստոփանի ինչպէս Գոռնէյ Շէքսպիրի: Պլուտոսի, Պիժակներուն, Ամպերուն հեղինակը անտարակոյս ունի երևակայութիւն մը, ծաղրածու աշխոյժ մը, ստեղծիչ զօրութիւն մը 'ի վեր քան զամենայն համեմատութիւն: Մոլիէռ չունի այնպիսի քերթողական մեծամեծ ծնունդներ. բայց թերևս լաւագոյնն ունի, այսինքն բարձր. իր զոյները նուազ փայլուն են, բայց ճախարակը աւելի թափանցող. մարդկութեան մէջ շատ մը թերութիւններ և ախտեր դրոշմած է որ յաւիտեանս պիտի կոչուին Ագահ, Երեւկայեալ հիւանդ, Գիտուն կանայք, Կեղծաւոր, Տօն Ժիւան, առանց յիշելու Մարդատեացը որ այլակերպ խաղ մըն

է, թէ սրտաշարժ և ծաղրալից, որ խառնիճաղանձին համար գրուած չէ և չկըրնար ուսմական ըլլալ. որովհետև առանկ ծաղու արժանի բան մը կը բացատրէ որ շատ քիչ կը գտնուի, այն է ճշմարտութեան և պատուոյ փափաքանաց մէջ չափազանցութիւն:

Բոլոր հին և նոր առակախօսները, նոյն իսկ սրահանճարն, յստակաբան և ողորկն փեղրոս միթէ կը մօտենան մեր Լաֆօնդէնին՝ որ Մոլիէռի ճարտարութեամբ կը կազմէ իր անձինքը և կը հանէ 'ի տեսիլ, գիտէ ատենին Որատիոսի եղանակն առնուլ և խառնել տաղը առածին հետ. ինքը միանգամայն ամենէն աւելի պարզ և ամենէն աւելի բարակ մատենագիրն է, և իր արուեստը նոյն իսկ կատարելութեանը մէջ կը տեսնուի: Չենք խօսիր մանրավէպներուն վրայ, նախ որ կ'եպերենք այս տեսակ գրութիւնքը, և ետքը որ Լաֆօնդէն անոնց մէջ աւելի խոտլական քան թէ գաղղիական ոճ կը բանեցնէ, ի բնականութեամբ, չարածրճութեւ և չնորհրով պատմութիւն մը, բայց առանց ունենալու այն խոր, գոյտրիկ և մեղմադճոտ զուրցուածքներէն մէկը որ ամէն ժամանակի մեծ մատենագրաց կարգը կը դասեն երկու Աղանիներուն և Շերն ու իրեք Երիտասարդներուն հեղինակը:

Չենք վարանիր զՊուլալոյ ալ կցելու 'ի չար այս մեծամեծ մարդիկներուն. յիրաւի իրենցմէ վերջը կու գայ, բայց իրենց ընկերութեանէն է. կը հասկընայ զանոնք, կը սիրէ, կը խրախուսէ: Ինքն եղաւ որ 1663ին Գպրոց կանանցէն ետքը և Կեղծաւորէն ու Մարդատեացէն շատ առաջ, կը հռչակէր զՄոլիէր վարդապետ տաղաչափութեան. ինքն է որ 1667ին փեղրայի չաջողելէն ետքը կը պաշտպանէր Եւրիպիդէսի յաղթողն ընդդէմ Բրատոնի. ինքն է որ ապագայից կարապետ ըլլալով հանեց 'ի լոյս ինչ որ Գոռնէյի թատերախաղուց մէջ նոր և բոլորովին նախատիպ բաներ կային: Ապահովեց ծերունի ողբերգակին թոշակն իրենը զոհելով Լուդովիկոս ԺԳ

հարցնելով իրեն թէ ո՞ր մատենագիրն էր որ ամենէն աւելի պատիւ կ'ընէր իր թագաւորութեանը, Մովսէսն է, պատասխանեց Պուալոյ. և երբ թագաւորն մեծ մօտ 'ի վախճան՝ կը հալածէր Բոր-Ռուայայը և կ'ուզէր արգելուլ 'ի բանտի զԱւնոյ, զրազէտ մարդ մը գտնուեցաւ որ զսւրբեց խրոխտ թագաւորին երեսն 'ի վեր. « Վեհափառութիւնդ 'ի զուր կը փնտռէ զՊ. Աւնոյ, շատ երջանիկ է զինքը գտած ըլլալուն համար » : Պուալոյի երեակայութիւնը և հնարողութիւնը քիչ մը պակաս է. բայց մեծ է ճշմարտութեան և արդարութեան ազդոյ զգացմամբը. գեղեցկութեան և վայելչութեան ախորժակը կրից չափ ունի. քերթող է որովհետև հոգի ունի և ողջախոհ միտք. շատ անգամ սիրտն իրեն տուն տուած է ամենէն աւելի խանդաղատական տողերը . . . :

Ահաւասիկ կարծեմ բաւական մեծ բանաստեղծներ են ասոնք, և դեռ ուրիշներ ալ ունինք. կ'ուզեմ այն գոլոր կամ վսեմ մտքերուն վրայ խօսիլ որ արձակ բանն ինչուան բանաստեղծութիւն հանած են : Յունաստան միայն իրեն գեղեցկագոյն օրերուն մէջ կ'ընծայէ թերևս այնչափ այլ և այլ զարմանալի արձակաբաններ : Ո՞վ կրնայ զանոնք համրանքի առնուլ. նախ և առաջ Ռապլէ և Մոնդաներ, յետոյ Տէգարդ, Բասգալ և Մալպրանշ, Լա Ռոշֆուզոյ և Լա Պալայէր, Ռէյ և Սէն-Սիմոն, Պուրտալու, Ֆլէշիէ, Ֆէնլոն, Պուսիւէ. աւելցուր նաև այնչափ նշանաւոր կանայք և անոնց պարագլուխ գտիկինն Սէվիլենէ, և այս ամէնքը՝ քանի որ դեռ չէին եկած Մոնդէպրիէօ, Վոլդէօ, Ռուսոյ և Պիւֆոն :

Որով նորանշան ներհակութեամբ երկիր մը յորում մտաւորական արուեստներն յայն չափ կատարելութե հասած են կրնար ստորին մնալ միւս արուեստներուն մէջ. միթէ թերի էին գեղեցկին զգացմունքէն այն քաղաքաբարոյ ընկերութիւնը, այն պերճապայծառ արքունիքը, այն ազատորեարը և այն մեծուհիքը որ զակատեալ էին 'ի

սէր պաճուճանայ և վայելչութեան, այն ընտիր հասարակութիւնը որ սրխրացեալ էր ո՞ր և իցէ փառքի և որուն խանդը պաշտպանեց զՍիւս ընդդէմ Ռիշլիէօյի : Ոչ. ժէ. դարուն Գաղղիան մի է, և անանկ արուեստաւորներ հանած է զորոնք կրնայ անցընել 'ի համար իրեն քերթողացը, փիլիսոփայից և ճարտարախօսաց : Բայց մեր արուեստաւորներուն վրայ հրաշանալու համար պէտք է զիրենք հասկընալ : Չենք կարծեր որ երեակայութիւնը նուազ շնորհուած ըլլայ Գաղղիոյ քան Եւրոպայի ուրիշ որ և իցէ ազգի, մանաւանդ որ մեր մէջ իրեն թագաւորութիւնն ալ ունեցած է. քմազարդ հաճոյքն է որ կը տիրէ 'ի ժՁ դարու և կը շնչէ վերածնութեան մատենագրութիւնը և արուեստները : Բայց մեծ խռովութիւն մը կը ծագի ժէին սկիզբը. Գաղղիա այն ժամանակ կարծես թէ յերիտասարդութենէ յայրական հասակ կը փոխուի. փոխանակ ինքն իրեն թողլու գերեակայութիւնը, այն ատենէն 'ի վեր կը նայինք որ զինքը զսպենք առանց փճացնելու, չափի մէջ պահենք ախորժակին ձեռքով Յոյներուն նման, ինչպէս 'ի զարգանալ տիոց և ընկերութեան կը սորվինք ճնշել կամ ծածկել մեր բնութե մէջ ամենէն աւելի դուրս ցատրող բանը : Նախընթաց դարուն մատենագրութեան ալ խօսքը չըլլար. նոր բանաստեղծութիւն մը, նոր արձակ մը կը սկսին երևան գալ որ ամբողջ դարու մը միջոց բաւական գեղեցիկ պտուղներ կը բերեն : Արուեստն ալ կը շարժի հասարակաց շարժման հետ. առաջ որ վայելուչ և շնորհալի էր, հիմա ծանր կ'ըլլայ. ալ չդիտեր նախատիպ ըլլալու և արտաքոյ կարգի արդեանց. ոչ կը կայծկըտայ և ոչ կը շլացընէ. ամենէն աւելի մոռաց և հոգւոյ հետ կը խօսի. անկից առաջ կու գան իր յատկութիւնքը և թերութիւնքը. ընդհանրապէս պակաս է փայլը և գոյնը, բայց աւելի է բացատրութիւնը :

Ժամանակէ մը 'ի վեր այս ամէն բանս փոխած ենք. ուշ իմացանք որ բաւա-

կան երևակայութիւն չունէինք, զոր ստանալու ետեւէ եւք յիրաւի 'ի վնաս բանին, աւաղ, և 'ի վնաս հոգւոյ որ մոռցուած է, մերժուած և վտարուած: Հիմա գոյնը և ձևն է որ կը տիրէ 'ի բանաստեղծութեան, 'ի նկարչութեան, յամենայն ինչ. կը սկսինք խենթի պէս հարուիլ սպանիական պատկերհանութեան. հոլանտական և վենետիկեան դպրոցները հետզհետէ կ'ընկղմեն փլուրենտիոյ և Հռոմայ մեծ դպրոցը, Ռոսսինի կը հաւասարի Մոճարդի, և քիչ ատենէն կլիւք մեզի պիտի անհամայն:

Երիտասարդ արուեստաւորը, որ արժանապէս զգուած էք Դաւթի չոր և անզգայ կերպէն, ջանացէք նորոգել գաղղիական դեղաւոր (palette). դուք որ կ'ուզէիք արևուն շողն և շողիւնը յափշտակել, մտածեցէք որ տիեզերաց մեծագոյն էակը մարդս է, և թէ մարդուս ունեցած ամենէն մեծ բանը իր խելքն է և մանաւանդ իր սիրտը, անոր համար պէտք է որ ձեր տաստակներուն վրայ դնէք և տարածէք այս սիրտը: Ահաւասիկ այս է արուեստին բարձրագոյն նպատակը. հոն հասնելու համար մի աշակերտիք ոչ Հոլանտացւոց, ոչ Վենետիկացւոց, ոչ Սպանիացւոց, այլ դարձիք դարձիք մեր ԺԻ դարուն ազգային մեծ դպրոցին վարդապետներուն:

Պատկառոտ հիացմամբ կը խոնարհեցնենք գլուխնիս փլորենտեան և Հռոմէական դպրոցին առջև, որ մտաւոր է միանգամայն և կենդանի. անկէ դուրս՝ կարծենք թէ գաղղիական դպրոցը հաւասար է կամ գերազանց միւսերուն: Ոչ զՄուրիլեոյ, ոչ զՌուպէնս, ոչ զԳորթէճճիոյ և ոչ զնոյն ինքն Դիցիանոյ նախամեծար կը համարինք քան զԼըսիւէօն և զԲուսէն, որովհետեւ եթէ առաջինները անզուգական ձեռք և երանգ մ'ունին, մեր երկու հայրենակիցքը ուրիշ կերպով մեծ են, մտածութեամբ և բացատրութեամբ:

Ինչպիսի ճակատագիր ունեցած է Եւստաքէոս Լըսիւէօն. կը ծնանի 'ի Բարիզ 1617ին ատենները և ոչ երբէք հոնկից կ'ելլէ. աղքատ և խոնարհ կեանք

քը եկեղեցիներու և վանորէից մէջ կ'անցընէ ուր կ'աշխատի: Իր տխուր կենաց միակ քաղցրութիւնը, միակ ըսփոփանքը ամուսինն էր, և զանիկայ կորսնցնելէն ետքը կ'երթայ կը մեռնի երեսնամեայ կարթուսեանց վանքը զոր իր վրձինն անմահացուցած է: Ի՛նչ նըմանութիւն, միանգամայն և ինչ տարբերութիւն Ռափայելի ճակատագրին հետ, որնոյնպէս երիտասարդ մեռած է բայց հեշտութեանց մէջ, սպառնալու մէջ և զրեթէ ծիրանազգեաց. մեր Ռափայելը ֆրոնարինայի¹ սիրահար և պապի մը մոտերիմ եղած չէ, այլ քրիստոնեայ և արուեստին քրիստոնէութիւն է:

Լըսիւէօն բոլորովին գաղղիական հանճար մ'է. հազիւ թէ կ'ազատի Սիմոն Վուէի ձեռքէն՝ հոգւոյն մէջ ունեցած օրինակին վրայ կը կրթէ ինքզինքը. ոչ երբեք տեսած է իտալական երկինքն, այլ միայն հնութեան և Ռափայելի քանի մը նկարներն ու Բուսէնի իրեն խաւրած ուրուագիծները: Այս խեղճ ծանօթութեամբ և բարակ հանճարի մը առաջնորդութեամբը շարունակ զարգանալով՝ տասը տարիէն ելաւ ինչուան իր տաղանդին վերջի ծայրը, և մինչդեռ ինքն իրեն կարողութիւնը իմացած նորանոր և աւելի զարմանալի պատկերներ պիտի նկարէր՝ մահը վրայ կը հասնի: Դիտէ զինքը սկսեալ Ս. Բրունոնէն զոր լմնցուց 1648ին ինչուան Ս. Պօղոսը 1649ին և ինչուան Ս. Բենեդիկտոսի տեսիլքը 1651ին և Մուսաները զոր հազիւ աւարտեց մահուրէն առաջ: Լըսիւէօն անդադար կ'եւելցընէ իր էական յատկութեանց վրայ զորոնք առած է իր սեփական հանճարէն և ազգային հանճարէն, և որ են բաղադրութիւն և բացատրութիւն, իր երևակայած կամ նշմարած յատկութիւնքը, քաջուածք մը որ օր ըստ օրէ աւելի կը պայծառանայ, սակայն առանց փլորենտեան դրպ-

¹ Ֆրոնարինա որ խաւերէն կը նշանակէ հռոմէացի Ազգի՝ Ռափայել Սանցիոյի սիրուհւոյն անունն է: Համբաւաւոր նկարիչը ճանչցուցած է մեզի իրեն սիրուհին գեղեցիկ պատկերով մը, որ հիմա կը պահուի Փլորենտիոս:

րոցինն ըլլալու, և նոյն իսկ երանգոյ խառնուածը:

Լըսիւէօռ բոլոր ուժը բացատրութե վրայ կը թափէ, ամենայն ինչ կը ծառայեցնէ մտաց, ամենայն ինչ զաղափար է և զգացմունք: Ամենեին արուեստակութիւն չունի, այլ կատարեալ պարզութիւն մը. անանկ որ երբեք իր նկարած դէմքերը շատ հասարակ կըրնային երևալ իրենց բնականութեամբ՝ թէ որ ոգեւորուած չըլլային աստուածային շնչով մը: Պէտք չէ մոռնալ որ իր սիրական նիւթերը պայծառ գոյներ չեն ուզեր. նկարած տեսարանները շատ անգամ ցաւագին են կամ խիստ բայց որովհետեւ քրիստոնէութեան մէջ ցաւոց և համակամութեան քով կեցած են հաւատք և յոյս, անոր համար Լըսիւէօռ ալ գորովաշարժ բաներուն հետ կը խառնէ քաղցրութիւնը և շնորհքը, և այս մարդս կը զարմացնէ և կը ճմլէ զիս միանգամայն:

Լըսիւէօռի պատկերները ընդհանրապէս մեծ խումբեր են որ կը պահանջէին խոր մտածութիւն մը և ամենէն աւելի դիւրաթեք հանճարը՝ նիւթոյ միութիւն պահելու և զանազանութիւն ու վայելչութիւն տարածելու համար: Կարծուեսեանց հիմնադրին Ս. Բրունոնի պատմութիւնը ընդարձակ մեղամաղձոտ բանաստեղծութիւն մ'է ուր ի հանդիսի կ'անցնին միակեցական վարուց զանազան տեսարանները: Ս. Մարտինոսի և Ս. Բենեդիկտոսի պատմութիւնը ամբողջ ձեռունինս հասած չէ. բայց ունեցած երկու կտորներնէս որ են Ս. Մարտինոսի Պատարագը և Ս. Բենեդիկտոսի Տեսիլքը, կրնանք համեմատել այս մեծ աշխատութիւնս՝ իտալիա եղած աս տեսակ բաներէն լաւագունիցը հետ, ինչպէս պարզ խօսելով Մուսաները և Սիրոյ Պատմութիւնը մեր աչքին առջև հաւասար կ'երևան ֆառնեզինայի:

Ս. Բրունոնի պատմութե մէջ պէտք է դիտել մասնաւորապէս Ս. Բրունոնը որ խաչելութեան մ'առջև գետին վրա ունեւած է, սուրբը որ պապին մէկ նամա-

կը կարգոյ, իր մահը և փառաւորութիւնը: Անկէ աւելի կրնայ մէկը ամփոփ ըլլալ ոչնչացեալու յափշտակեալ Ս. Պօղոսի Եփեսոս քարոզելը կը յիշեցնէ Աթէնքի Դպրոցն¹, տեսարանին ընդարձակութեամբը, ճարտարապետութեամբը և խմբերուն վարպետ բաժանմունքովը: Անձանց շատութիւնը և դրուագներուն պէսպիսութիւնը արգելք չեն ըլլար Ս. Պօղոսի ամենէն աւելի դուրս ցաթքելուն. կը քարոզէ և իր բերնէն կախուած են արք և կանայք, ծերը և մանկունք տեսակ տեսակ դիրքերով: Ահաւասիկ ասոնք հռովմէական դպրոցին մեծամեծ գիծերն են, և իր քաջուածքը լի է ազնուութեամբ և ճշմարտութեամբ. որչափ սիրուն կամ ծանր զլուխներ կան. սրչափ շնորհալի կի՞ բուռն շարժուածքներ և միշտ բնական. հոս այս գանգրուկ տղան որ աղուաբար կը զմայլի, հոն սա ծնրադիր և ձեռնամած ծերուկը. բոլոր այս աղուոր գլուխները և նոյն իսկ աս զգեստները Ռափայելի արժանի չեն: Բայց պատկերին հրաշալիքը Ս. Պօղոսի դէմքն է, ոլիմբական Արամազդայ երեսն է նոր հոգւով հրազինեալ: Սուրբ Մարտինոսի Պատարագը խաղաղութեան և լուծեան տպաւորութիւն մը կը ձգէ մարդուս հոգւոյն մէջ. Ս. Բենեդիկտոսի տեսիլքը պարզ է և միանգամայն լի մեծութեամբ. անապատ մը, սուրբը ծնկան վրայ եկած կը դիտէ իր քոյրը սրբուհին Աքուլաստիկէ որ երկինք կը վերանայ հրեշտակներով, հետն ալ մէկտեղ երկու ծաղկապսակ օրիորդներ որ ձեռունին բռնած են արմաւենի՝ նշանակ կուսութեան. Ս. Պետրոս և Ս. Պօղոս կը ցուցնեն Բենեդիկտեայ այն օթեանը ուր քոյրը պիտի վայելէ անմահական խաղաղութիւն. արևու թեթև ճառագայթ մը կը ծակէ ամպը. Ս. Բենեդիկտոս կարծես թէ այս յափշտակիչ տեսարանէն ալ երկրիս վրայ չէ. անկէ աւելի պայծառ գոյն չկրնար ըլլալ և բացատրութիւն աստուածային է: Ինչ-

1 Աթէնքի Դպրոցը Ռափայելի Վատիկանու մէջ նկարած անուանի պատկերներէն մէկն է:

պէս զեղեցիկ և անարատ են այն երկու մատաղ կուսանքը որ թերևս քիչ մ'երկայն են : Ինչպէս քաղցր են այն իրաններուն բոլորտիքը . ինչպէս լուրջ և անոյշ են այն երեսները . սուրբ միայնակեցին անձը մէկալ յարակից հանգամանօք հանդերձ կատարեալ բնականութիւն մ'ունի , որովհետեւ երկրիս վրայ է , մինչդեռ կերպարանքը ուր կը փայլատակէ իր հոգին՝ բոլորովին մտաւոր է և արգէն յերկինս :

Բայց ըստ մեզ Լըսիւէօնի զլուխ գործոցը Քրիստոսը խաչէն վար առնելը կամ մանաւանդ վար առնելէն ետքը պատեւն է , զոր Յովսէփ Արեմաթացի , Նիկողիմոս և Յոհաննէս Առաքեալ կը դնեն վարչամակին մէջ . ձախ գին Մագդաղենացին արտասուած իր կը համբուրէ փրկչական ստուերները , աջակողմը իւզաբեր կանայք և Աստուածածին կոյսը . անկարելի է գեղեցկութիւնը պահելով անկէ աւելի գոյութաշարժ ըլլալ . սուրբ կանայք պատկերին առջևովը ամէն ալ զատ զատ ցաւերու մէջ են . մինչդեռ իրենցմէ մէկը յուսահատութեամբ կը կոծի , սաստիկ՝ Բայց ներքին և լոկ տխրութիւն մը նկարուած է խաչելոյն մօրն երեսին վրայ . հասկըցած է մարդկային ազգի փրկութեան երկնային շնորհքը , և իր ցաւը այսու մտածութեամբ մեղմացած՝ հանդարտ է և համակամ . անկէ զատ ինչ վսեմ գլուխ . ինքը միայն կերպով մը կը բովանդակէ ամբողջ պատկերը և կու տայ իրեն յատկութիւնը , այսինքն խոր և շարունակ յուզմունք մը : Շատ տեսած եմ Յիսուսը խաչէն իջեցնելու պատկերներ . տեսած եմ Ռուպէնսինը Անվերսա , յորում նիւթին սրբութիւնը կարծես թէ բռնադատած է հոլանտացի մեծահամբաւ նկարիչը գոյնին հետ խառնելու ազնուութիւնը և զգացմունքը . այս պատկերներէն մէկն ալ սիրտս այնչափ շարժած չէ որչափ Լըսիւէօնինը . արուեստին ամէն մասունքն ալ բացատրութիւնն աւելցրնելու համար են . քաջաւածքը խիստ և ուժով է . նոյն իսկ դոյնը առանց պայծառ ըլլալու կը գե-

րազանցէ Ս . Բրունոնի , Ս . Մարտինոսի Պատարագին , Ս . Պօղոսի և Նաև Ս . Բենեդիկտոսի Տեսիլքին գոյները , որպէս թէ Լըսիւէօն ուզած ըլլայ ժողովել հոտեղ իր հոգւոյն բովանդակ զօրութիւն . քը և հանճարոյն բովանդակ ճարտարութիւնը :

Հիմա գիտէ Մուսաները . ուրիշ տեսարաններ , ուրիշ գեղեցկութիւններ , բայց հանճարը նոյն է . ահաւասիկ հեթանոսական նկարներ , բայց հոն ալ կայ քրիստոնէութիւնը Լըսիւէօնի պահած պարկեշտութեան մէջ : Ամէնքը միաբերան եպերած են դիցարանական սխալները զորոնք գործած է խեղճ Լըսիւէօնը , և անոր համար ցաւած են որ իտալիա ճամբորդութիւն ըրած և աւելի սորված չըլլայ հնութիւնը : Բայց ով կրնայ ունենալ Լըսիւէօնէն հնախօսութեան դաս առնելու տարօրինակ գաղափարը . ես կը փնտռեմ և կը գրտնամ հոնտեղ նոյն իսկ նկարչութեան հանճարը . այս Տերպսիքորան աղէկ կամ գէշ իր քիչ մը հաստ քնարովը , որպէս թէ Մուսան մասնաւոր ձիրքեր չունենար , իր համեստ կեցուածքովն վայելուչ շնորհաց նշանակը չէ : Այս իրեք Մուսայից խումբին մէջ որոնց ինչ տնուն ալ մէկը ուզէ կրնայ տալ , անիկայ որ ծնկուրներուն վրայ երաժշտութեան դիրք մ'ունի և կ'երգէ կամ պիտի երգէ , չքնադադեղ արարած մը , սրբուհի կեկիլիա մը չէ որ ինքզինքը ներշնչման խանդին չձգած նախ և առաջ կը մրճնջէ : Այս պատկերներուս մէջ փայլ և երանգ ալ կայ . տեսարանը գեղեցիկ լուսով մը լուսաւորուած է , որպէս թէ Բուսէն առաջնորդած ըլլար իր բարեկամին ձեռքին :

Կր շարունակուի :